

astola

ikerketa eta historia

DURANGALDEKO URTEKARIA

16.zk 2022 • 5€

 Josu Etxezarraga Ortuondo

Herri-basoetako
sail borobilen
aztarnak
Durangaldean

KORTIAK

Zer da korta?

Gaur egun Bizkaia aldean baserrian abereak gordezko tokiari deitzeko erabiltzen den arren, beste esanahi bat ere badu korta hitzak. Gure mendietan Kortazar, Kortabbarri, Ganekogorta, Beagorta, Akerkorta eta abar izeneko lekuak zerutik ikusiz gero, litekeena da borobil formako sailak begien bistan agertzea. Paisaia ageri diren zirkulu hauek, ekialdean, sarobe edo saroi izena hartzen dute eta, esan bezala, mendebaldean, korta. Horrela, 1398an, Ziortzako kolegiatak zituen sarobeen artean, Askasigorta izeneko agertzen zaigu eta, beraz, XIV. mende amaieran hitz hori, agian beste batzuekin batera, errealitate hau izendatzeko erabiltzen zen.

Berez, Julio Caro Baroja antropologoari eta Joaquín Gorrochategui filologoari irakurri diegunez, berba hori latinezko *cohors*etik omen dator eta honek "itxitako eremua" esan nahi du. Izan ere, kortak

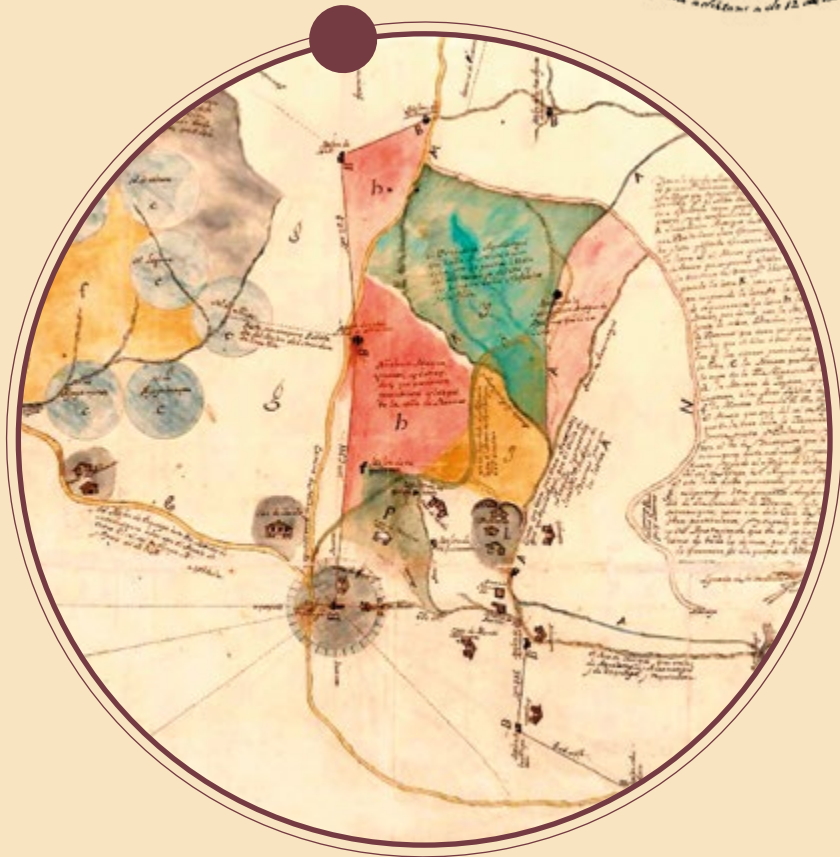
mugarik gabeko eremu zabaletan sailak sortzearen ondorio dira, hau da, hutsetik perimetro berria sortzearenak.

Korten formari dagokionez, nahiz eta laukizuzen oinplanoa dutenak badiren (Artikutzan, Nafarroan, adibidez), orokorrean borobil formakoak dira edo, eskematikoki agertzeagatik, poligono formakoak. Nola egiten zituzten eremuok? Bada, erdigunean erreferentzia nagusia ezartzen zen, sendo lurreen jarritako harria, haustarria izeneko. Aro Berritik heldu zaizkigun agirien arabera, baziren sailok neurtzen zituzten perituak: haustarrien gainean konpasa edo brujula jarrita, gainean zizelkatutako markak baliatuz askotan, soka edo pertikaz neurtzen zuten erradio jakin bat. Iruzurrak ekiditeko inguruan ere harriak ezartzen ziren, baztermugarriak, ikusteko moduan, kortaren azalera zehatz zein zen jakiteko.

Horregatik, zenbaitetan perimetro borobila zena, zenbat bazter mugarri, hainbeste aldeko poligono bihurtu da.

Neurri dagokienez, 150m inguruko diametrotik hasi eta 600dik gorakoak ere baziren. Abeltzantzarako erabiltzen zirenen artean negukoak eta udakoak bereizten ziren, lehenak handiagoa zirelarik. Neurri hauei buruz ikus Luis Mari Zalduaren lanak.

📍 Letonakorta (goian) eta Makatzeta (behean) airetik. Urkiola.

Auzo- eta herri-basoen antzinako ustiaketaren erakusle

Sail hauek herri- edo auzo-basoetan sortzen ziren, lurren ustiapenerako. Hala ere, korten berezko azalpena juridikoa da. Sailok sortzeko arrazoia mendiaren kudeaketa ereduan datza. Erdi Aroaren hasieran, Euskal Herriko mendiak, orokorrean, komunalak ziren; hau da, inguruko biztanleek beren abereak bazkatzeko, behar zuten egur eta basoko fruituak lortzeko eta beste hainbat baliabide lortzeko eskubidea zuten, zehatz-mehatz ezagutzen ez ditugun arauen arabera. Dakigunez, Álvaro Aragónék azaldu duen bezala, abeltzaintzarako erabiltzen ziren dokumentuetan agertzen diren lehen sarobeak, XII. mendekoak. “Cubilare” edo “bustaliza” izena ematen zaie agiri zaharrenetan, animaliak biltzeko lekuak deskribatzen dituzten hitzak dira hauek. Luis Mari Zalduak aipatzen dituen eliak edo behi hazien da handiak izango ziren ziurrenez Goi Erdi Aroan kortak erabiliko zituztenak eta hego isurialdeko erakunde nagusiak (eklesiastikoak batez ere) ziren haien jabeak.

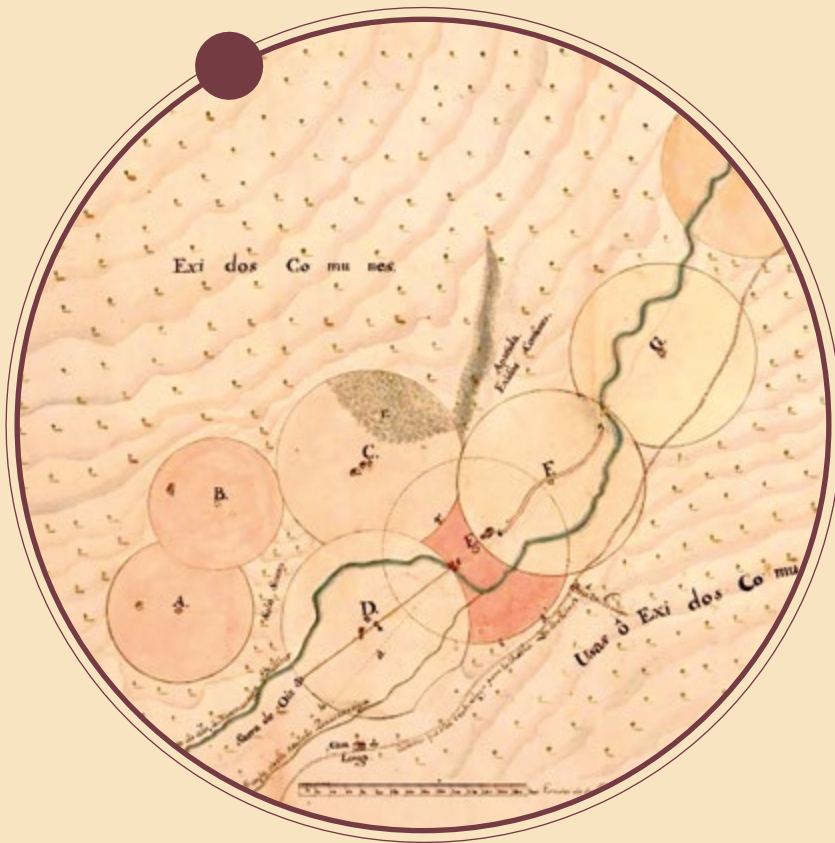

Eta zertarako balio zuten sail hauek? Bada, inguruko eremu komunaletan aplikatzen zen legearen salbuespen eremuak ziren. Pirinioetan eta euskal mendietan inguruko biztanleen abereek herri-bazkalekuetan egunez soilik sartzeko eskubidea izaten zuten, nahiz eta Behe Erdi Aroan murrizketa hori soilik kanpotik zetozenei, hau da, beste hiribildu, elizate edo haranetakoei, ezartzen zitzairen. Gaez, goi zelaietan gelditzeko eskubiderik ez zutenek beren animaliak beren ukuiluetara eraman behar izaten zituzten. Era honetan, larretatik gertuen zeuden jabeek denbora luzeagoz izan zitzaizketen beren behi, zerri, behor, ardi edo ahuntzak bazkalekuetan. Urrunagotik zetozenek kontrako arazoa zuten eta zer esanik ez Pirinioen ingurutik Nafarroa iparraldera eta hortik ipar isurialdera beren abereak aldatzen zituzten jabe handiek: ezinezkoa suertatuko zitzairen egunez bidaia hori guztia egitea. Kortek horretarako aukera ematen zieten, haiek erabiltzeko eskubidea zutenek (jabetzagatik edo errentamenduan zituz-

telako, adibidez) ganadua gaez bertan izan baitzezaketen eta ez zuten baserri edo ukuiluetara eraman beharrik. Hori sekulako abantaila zen!

Aipatzekoa da, baita ere, sail hauetan erdigunean ezartzen zen harriaren azpian, berau ezartzen zen unean, ikatz edo errautsak kokatzen zirela eta batzuetan teila zati bat, jabetzaren eta norbere etxeko suaren luzapen modura. Horra hor balio juridikoa duten errituen eta sinboloen aztarna bat.

Durungaldeko Foru Zaharrean (ustez, XIV. mende erdialdekoa dena) aipatzen denez, bertakoek soilik zuten korta berriak sortzeko eskubidea eta Gerediagako Batzarrak ematen zuen horretarako baimena.

Korten bilakaera Erdi Arotik gaur egunera arte

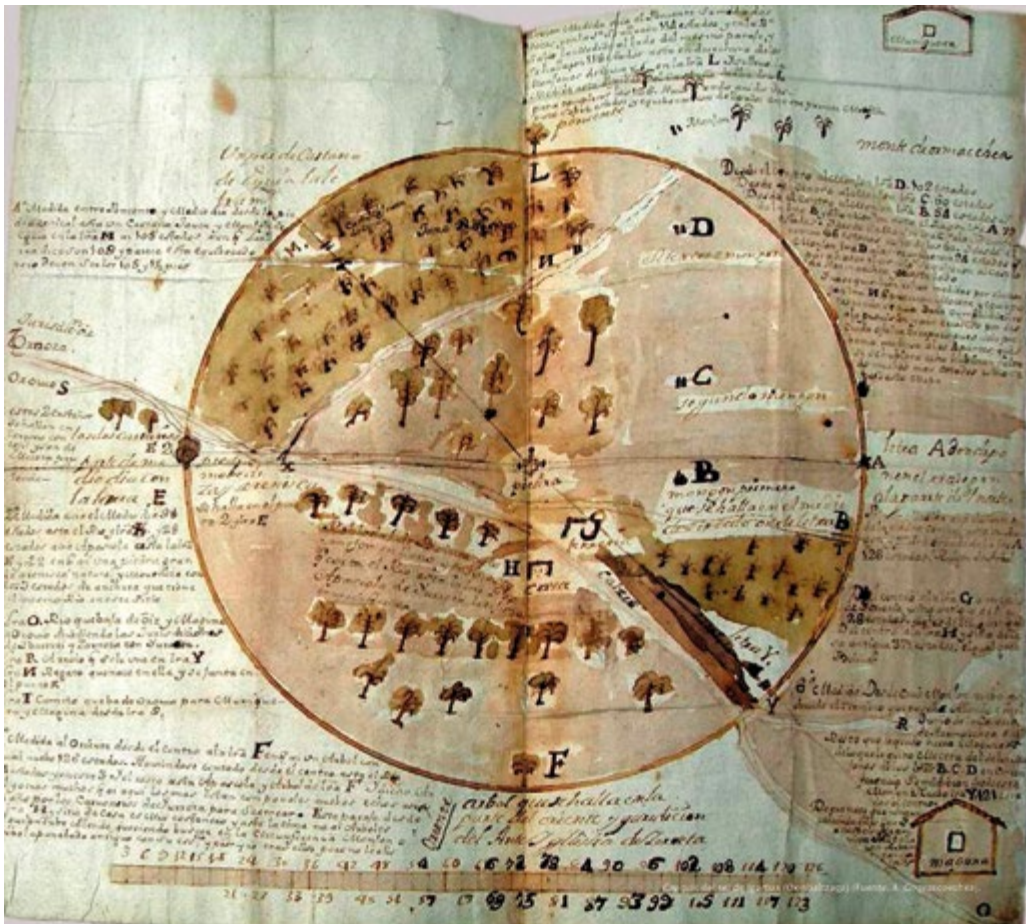
Arestian esan bezala, uste dugu korten lehen erabilpen nagusia abeltzaintzari lotua zela baina horrek ez du esan nahi besterik egiten ez zenik. Aurreko garaiez gutxi dakigu, baina Erdi Aroaren amaieran behintzat sailotan egur ustiaketa egiten zen abereak bazkatu eta gordetzeaz gain. Hala ere, basoaren inguruko presioa areagotzen zen heinean (burdinoletarako erregaia lortzeko, ontzigintzarako edota sugurretarako) baso ustiaketaren pisua kortetan hazi egin zen. Adibidez, 1388an Ziortzako Kolegiatak arazo larriak izan zituen bere sarobeak gordetzeko eta inguruetako biztanleek, jaunek ziurrenez, beren burdinoletarako ikatza lortzeko sarobeetan sartu eta mozketak egiten zituztela salatu zuen. Baziren baita ere sail hauen azalerari buruz sortzen ziren gatazkak, erradioa handitu eta herri-lurretan ez zegokien eremua hartzen baitzuten.

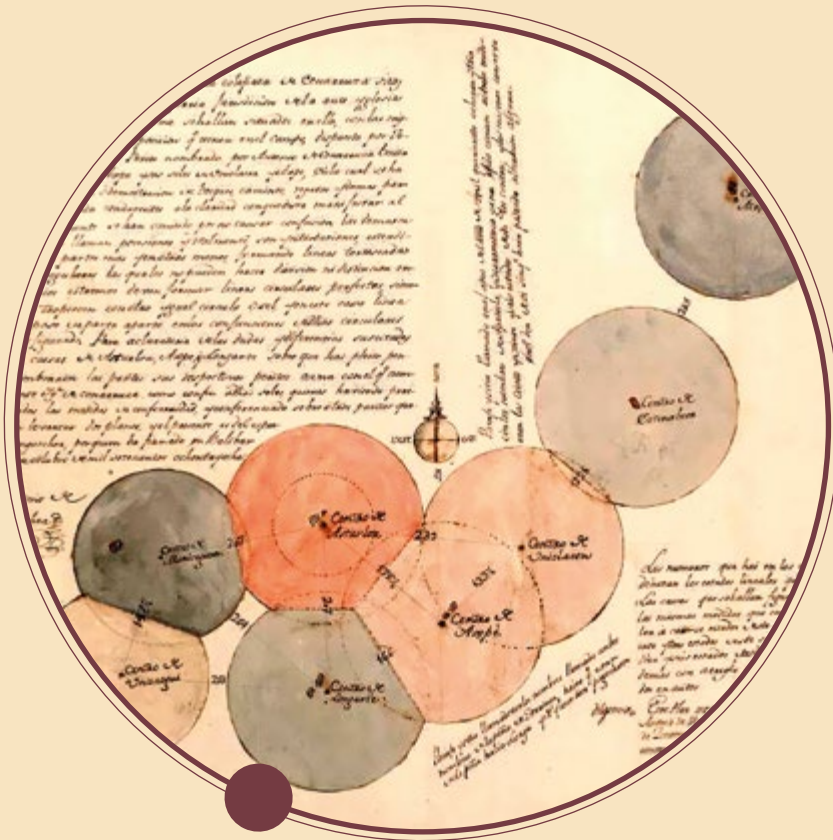
Aro Berrian egur ustiaketarako erabiltzen ziren korten inguruko aipamenak amaigabeak dira. Batetik, eliz erakundeen behi eli handiak desagertzeak eta, bestetik, zenbait udalerrik (1514etik aurrera Aramaio eta Durangoko Merindadeak, adibidez) elkarren mugen barruan ganadua gauzez ere sartzten uzteak sarobeek abeltzaintzarako zuten funtzioak gero eta indar gutxiago izatea ekarri zuen. Hala, 1541ean Durangoko hiribilduko eta Durangoko Merindadeko agintariek abereen eta larreen kudeaketari buruz hartutako konpromisoan ez da sarobeetan abereak jagotea aipatu ere egiten. Gainera, XVIII. mendean ere, badakigu Bizkaiko Arratiako, Zornotzako eta Durangoko Merindadeko herri batzuek beren artean eta baita Arabako Aramaiorekin ere akordioak zituztela abere taldeak elkarren jurisdikzioan sartu ahal izateko (buru bakoitzaren truke saria ordainduz, noski).

Beraz, kortek zilegi edo herri-lurretan sailak lortzeko balio zuten, baina historian aurrera egin ahala abeltzaintzarako zuten araudi berezia galduz joan ziren. Gainera, sarobeak zituenak etekina ateratzeko beste modu bat ere bazuen: sailean baserria eraiki eta errentamenduan ematea. Eremu borobil hauen jabe handiek irtenbide hori eman zioten kortak kudeatzeko zekarren zailtasunari eta Ziortzako Kolegiata eredu nagusietako bat da; Arantza Gogeoascocheak, Joseba Juaristik eta Iñaki Morok egindako ikerketen arabera: 1440etik 1900era 58 kortetan baserriak ezarri zituen eta haietatik 24 1600. urtea baino lehen.

Laburbilduz, kortek beren hasierako funtzioa galdutuz arren, Aro Berrian ere erabilgarriak izaten jarraitu zuten. Sail haietako askok (ehunka) beren forma mantendu dute gaur egun arte, baina antzinako mendia kudeatzeko modu baten fosil gisa soilik, ez araudi berezipean daudelako. Hala ere, paisaian marratzen dituzten formak direla edo tokian mantentzen dituzten aztarnak direla, garai bateko ekonomiaren eta espazioa bere egin eta antolatzeke modu baten erakusle dira oraindik ere.

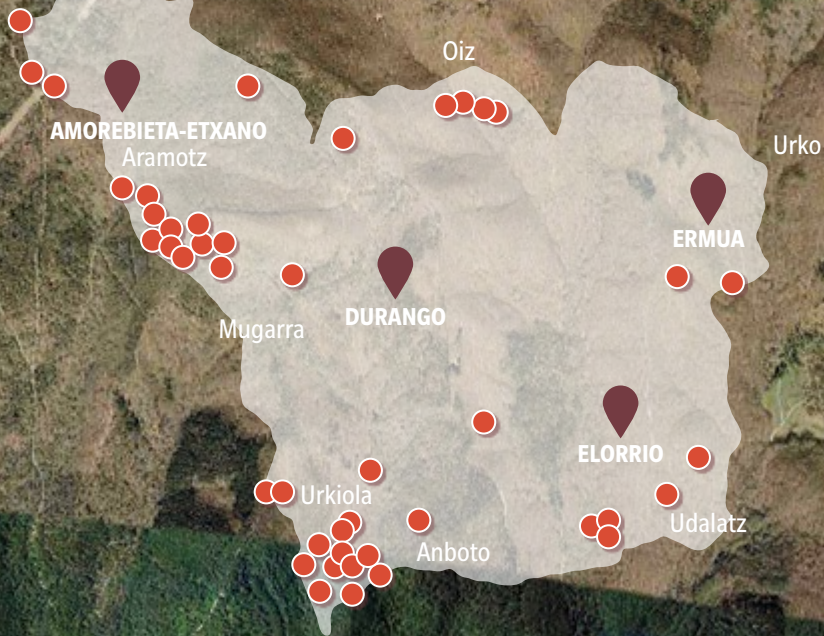

Durungaldean, gaurdaino 50 korta inguru ezagutzen ditugu eta gehien-gehienak Urkiola eta Anboto inguruan eta Aramotz edo Legarmendiko mendizerrako tontorretatik Ibaizabal errekaaren ertzera hurbiltzen diren magal edo espaldetan.

Durangaldeko kortak

Bizkaian korten aipamenak ez dira Gipuzkoan eta Nafarroan bezain zaharrak. Dakigunagatik, Ziortzako kolegiata izan zen lurralde honetan Erdi Aroan sail hauetako gehien izan zituen erakundea eta Oiz mendiaren eta itsasoaren arteko eremuan ehun inguru zituen XIV. mende amaieran. Hala ere, Durangaldeko Foru Zaharrean (ustez, XIV. mende erdialdekoa dena) aipatzen denez, bertakoek soilik zuten korta berriak sortzeko eskubidea eta Gerediagako Batzarrak ematen zuen horretarako baimena.

DURANGALDEKO KORTEN MAPA

📷 Haustarria Arkotxa-Bediaga auzoan. Amorebieta-Etxano. Pablo Garitaonandia

Erabilpenari buruz, sailok eskatzaileen ganadua mantentzeko zirela eta abereak urtaroaren arabera lekuz aldatzeko negu-sarobeak eta udakoak sortu zitezkeela adierazten da.

Durangaldea, gaur egun antzinako Durangoko eta Zornotzako merindadeek osatua, ez da Euskal Herrian korta gehien biltzen duen eskualdea, baina ezin da esan gutxi direnik erebertan ditugunak. Gaurdaino 50 inguru ezagutzen ditugu eta gehiengehienak hegoaldeko mendietan, hau da, Urkiola eta Anboto inguruan eta Aramotz edo Legarmendiko mendizerrako tontorretatik Ibaizabal errekararen ertzer aurrerantzen diren magal edo espaldetan. Beste batzuk Oiz mendiaren hego mazelatan edo eskualdearen ertzetan, Galdakao eta Lemoa, Elgeta eta Bergarako mugetan daude.

Durangaldean topatu dugun korta zaharrena Antsolakoa da eta 1339an aipatzen da, Zaldibar aldean, Elgetako hiribilduaren muga ezartzen duen agiri bati esker. XV. mendearen bigarren erdian Berriz, Abadiño, Durango eta Elorrioko zenbait aipatzen dira. 1656 urtean Mañaria aldean, Dima eta Durangaldearen artean, kokatzen diren beste 3 ditugu (Urkiagako biak eta Altxate). Agiriak ez dute zehazten hauek zertarako erabiltzen ziren, baina aipatu ziren unean kontuan hartuta, su-egurra ustiatzeko eta, era berean, abeltzaintzarako zirela ematen du. Garai berrietan aipatzen direnak (1922an) Urrieta, Makatzeta, Kurutzebarri eta Kortabarri dira, Abadiño herri-lurretan sortuak, Urkiolan.

Josu Etxezarraga Ortuondo

Historialari eta arkeologoa.
UPN-NUPeKo irakaslea.